

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Kemal Küçükali, *BİZİM KÖYÜN İNSANI VE LİSANI-BİR ZAMANLAR SÜRME*, İstanbul 2020, 2. Baskı, 496 s. , ISBN: 978-605-030-754-2.*

A. Mevhibe COŞAR*

"Vatanseverlik, doğduğu yeri, evini, köyünü, müstakil devlet sınırları içinde memleketini sevmektir."

Orhan Seyfi Orhon

"Dünyada mekân, ahirette iman" deyişinde yansıtıldığı gibi çok anlamlılık içeren mesajlarla hayatı düzenlemeye çalışan Türk insanının yaşadığı yeri vatan tutma kabiliyeti, Trabzon söz konusu olduğunda manidar bir görünüm kazanır. Trabzon bir yerleşim yeri, dünyalık bir mekân olarak burada doğup büyüyenler için sahiplenilişi açısından izlenmeye değer tutumlara konu olur.¹ Bu tutumlardan biri de Trabzonluların gurbeti "memleket" kılmanın yolu olarak "Bize her yer Trabzon" sloganı ile Türkiye'yi sahiplenişini ilan edişi ve birçok şehir için de kimlik duygusunu harekete geçirmesidir. Bunun temelinde insanın mekânı kurması kadar mekânın insanı şekillendirmesi de yatmaktadır.

İnsanın mekân arayışı, gönderildiğini varsaydığı dünyada ayakta kalabilmesiyle ilgilidir. Ayakta kalabilmenin birlikte hareket etmeye, ortak yaşam alanları kurmaya bağlı olarak gelişmesi, yerleşim alanlarını oluşturmayı zorun-

* *Gönderim Tarihi:21.02.2021. Kabul Tarihi:11.04.2021.*

* *Prof. Dr.*, KTÜ Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON. mcosar@ktu.edu.tr, *ORCID: 0000-0001-9972-9763.*

¹ Bu bağlamda antik kaynaklardan itibaren Trabzon ve yöresinin bir yerleşim yeri olarak tarihi konusunda başvurulabilecek ve zengin nitelenebilecek bir külliyat olduğuna işaret etmek gerekir. Ayrıntı için örnek olmak üzere bkz. Osman Emir, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, Serander Yay., Trabzon 2011; Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz- Tarih- Kültür- İnsan*, Serander Yay., (2. Basım), Trabzon 2002; İbrahim Telliöğlü, *Tarih Boyunca Karadeniz*, Serander Yay., Trabzon 2015; Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi- Fetihden Kurtuluşu*, Serander Yay., Trabzon 2013 vd.

luluk hâline getirmiştir. Yerleşim alanlarının bugünkü çeşitliliği ve bu çeşitlilikle ilgili adlandırmaların ortaya çıkışı da tarihi süreçte gerçekleşmiştir.

İnsanın yerleşik hayata geçişi ile ilgili bilgiler, tarıma dayalı ilk kalıcı yerleşimlerin Mezopotamya'ya komşu ve yeterli yağış alan Anadolu ve Levant bölgelerinde ortaya çıktığı ancak dünya tarihinde ilk şehirlerin medeniyetler beşiği olarak da tanımlanan Mezopotamya'da görüldüğü şeklindedir. Gerçek anlamda ilk şehir ve bu kavramla bağlantılı olan şehir hayatı ise Mezopotamya'nın güneyinde başladığı M.Ö. VI. binyılın ortalarına ve ilk şehir devletinin meyvelerini verdiği M.Ö. IV. bin yılına tarihlenir. Bir yerleşimin şehir olarak kabul edilebilmesi; yazı, yoğun nüfus, yönetici sınıf, uzman zanaatkarlar, tabakalı toplum yapısı, anıtsal yapılar ve uzak mesafeli ticaret gibi kavramlara bağlanır.² Bu bağlamda bugün kent kavramı etrafında tartışmalar sürüp gitse de idari ve sosyal yapılanmaları çerçevesinde küçük farklarla çeşitlenerek ama sahiplenilme anlamında “bizim” aidiyeti ile eş anlamlı bir kullanımla Türkçede şehir, kent, memleket, belde, köy, kasaba, vilayet, il, ilçe sözcükleri birbirinin yerine geçmektedir. Hepsi “bizim oralar”, “bizim buralar”la anlatılara konu olmaktadır.

Avni Candar, *30 Ağustos* adlı eserinde insanımızın mekânı yurt tutuşundaki tavrını, “Onlar köyümüz derken, vatanımız diye inlerler... Vatanlarını köylerinin mikyası içinde severler... Onlar senin gibi okumuş değillerdir... Kelimelerin güzelliğini, zahiri güzelliği değil; temiz yüreklerinde büyümüş olan tabii vatanlarını severler” sözleri ile anlatır.³ Dr. Kemal Küçükali⁴ de *Bizim Köyün Lisani ve İnsanı* adlı kitabını *Bir Zamanlar Sürmene* alt başlığı ile ortaya koyarken köyünü vatan, vatanını köy sayan anlayışı sürdürür. Anlattığı köyü Zavli ve bağlı olduğu Sürmene'dir.

İkinci baskısı 2020 yılında İstanbul'da yapılan ve Dr. Kemal Küçükali⁵ tarafından yazılan kitap, eski bir Sürmene fotoğrafının altına yazılmış bir Sürmene özeti ile başlar. Yazara göre Sürmene, “yerlisi yerinde, köylüsü köyünde oturan, gideni geleni bilinen, köy ve yayla yollarında atla, eşekle yük taşınan, deresinde balık tutulan, denizinde hamsi karaya vuran, fırınlarında çiçek mayalı ekmekler pişen, ilkokulu, ortaokulu, sineması, şehir kulübü olan, küçük,

² Murat Tekin, “Dünya Tarihi’nde İlk Şehir ve Şehir Devletinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C: 12, S: 2, 2017, s. 17.

³ Avni Candar, *30 Ağustos*, Ulusal Matbaa, Ankara 1940, s. 44.

⁴ Sürmene, Trabzon'un doğusunda yer alan ilçelerinden biri olup merkeze 36 km uzaklıktadır. Araklı çıkıntısı ile başlayan bir koyda, sahil şeridinde Trabzon-Rize karayolu üzerinde, Sürmene Deresi vadisinin doğusunda yerleşmiştir. Doğusunda Of, Batısında Araklı ilçeleri, kuzeyinde Karadeniz ve güneyinde Gümüşhane ili ile sınırdır. Mehmet Bilgin, *Sürmene Tarihi*, Sürmene Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 1990, s. 465. Toplam nüfusu 2020 yılına göre 26.391 olup bu nüfus, 13.167 erkek ve 13.224 kadından oluşmaktadır. https://www.nufusu.com/ilce/surmene_trabzon-nufusu [31.03.2021]. Sürmene hakkında ayrıca bkz. Dündar Ali Kılıç, *Sürmene Nüfus Defteri*, Alioğlu Yay., İstanbul 2013.

⁵ Dr. Kemal Küçükali, kitabın arka kapağında verilen bilgilere göre 1950 Sürmene doğumlu olup hâlen Sürmene'ye komşu ilçe olan Araklı'da hekim olarak çalışmaktadır.

şirin, el değmemiş bir sahil kasabası idi.” Bu cümleler okuyucuyu maziye özlemlerle, hâle sahip çıkarak köy, şehir, kasaba, yayla gibi bütün yöresel yerleşim birimlerini “vatan” duygusu ile kuşatan anlayışla karşılaşmaya hazırlıyor.

A’dan Z’ye Sürmene kitabının yazarı, şimdilerde merhum Avni Aksoy tarafından yazılan ön söz, kitapta okuyucuyu bekleyen serüvenleri ilgi çekici bir üslupla haber veriyor. Kitabın okuyucuya vadettiği “keyifli bir Sürmene gezintisi”, kısa özeti de “Bizlere yalnızca bir mekân ve insan tasviri yapmayan, bizi adeta olay yerine götüren, tasvirleri ile o ana bağlayan bu eser gelecek kuşaklara da ilham olacaktır.” cümleleri ile ifade olunuyor. Zira bu ilhamın hitabı, sadece yazarın köyü ve Sürmene ile sınırlı değildir, o mekânı vatan tutuşun göstergesi olarak bünyeden alınmış bir kök hücrenin tanıtımıdır (s.5).

Kemal Küçükali, 9. sayfada, giriş kısmında mekânda üretilen kültürün zaman karşısındaki değişiminden muzdarip olduğunu dile getiriyor ve zamanın etkilerine karşı korumak ve yeni kuşaklara aktarmak üzere 10 yıllık bir emekle yöre ağzı söz varlığını derlemeye çalıştığını, 1950-1970 yılları arasında yaşadığı Sürmene’yi lisan ve insan yönüyle kaleme aldığını anlatıyor.

Yazarın eseri kaleme alışı sebebini ve yaklaşımını aktardığı giriş kısmından sonra ilk bölüm, “Sürmene Çarşısı (Humurgân) 1950-1970” (s. 9-15), mekân-insan bağlamında sosyal yaşam; insan ilişkileri, komşuluk, dostluk, ticaret, eğitim, eğlence gibi kültür bileşenleri ve kitabın genel amacına uygun olarak dil konusunda okuyucuyu bilgilendiriyor. Ancak bu bilgilendirme, merhum Avni Aksoy’un da dediği gibi akıcı bir üslupla, samimi bir havada, anlatılanların bir film şeridi gibi okuyucunun gözleri önünden akıp geçmesiyle oluyor. Bir sahil kasabasında, hele Karadeniz’de yaşamış, bir de bu muhite komşu olmuşsanız o film şeridinde birçok tanıdık sahnenin hafızanızda şimşekler çaktırması mümkün.

“Sürmene Çarşısı (Humurgân) 1950-1970”, okuyucuyu çarşıda gezdirirken meslek erbabını, toplumdaki yeri, ilişkileri, tutumları ve hatıraları ile tanımanıza vesile oluyor. Yazar özel bir başlık açmasa da kimi isimlerin lakapları ile verildiği, kullanılan alet ve araç gereçlerin sayıldığı yerlerde okur, hem yaşama kültürü hem de dille ilgili birikimi canlı olarak takip edebiliyor. Çarşı yalnızca esnaftan ibaret bir yer değildir. Müşteriler de kimlikleri ve gündelik hâlleri ile orada arzıendamlar etmektedir. O kadar ki çarşının delileri de birer efsane olarak kitaba girer:

“Karakum Hasan, takım elbise ve mest lastik giyer, kravat takar, bir elinde baston diğerinde evrak çantası dolaşır, kendini tahsildar (vergici) zannedirdi. Rize ağzıyla konuşurdu, elli-altmış yaşlarında biriydi. En büyük korkusu tekaüt(emekli) olmaktı. Ulaşamayacağı yüksek bir yere kâğıt parçası asılıp, “Karakum Hasan Tekaüt oldu!” denilince çok kızardı.”(s.11).

Delisini veli sayan toplumun bir arada yaşama kültürü, “İnderler minderler bize Rahmi bey derler... 99 numarada yatmaz 100 numarada yatar” gibi tekerlemeler söyleyen Râmi’yi ya da kendisini kamyon zanneden, karşıdan gelene çarpıp çarpmayan Cengiz’i de bağrına basmayı bilmiştir.

Sürmene’de meslek erbabı içinde ustalığı sınırları aşan isimler de vardır. Tornacı Ali Kemal (Yılmaz) usta, “Volvo” deniz motorlarındaki fazla ısınma sorununu giderdiği için İsveç’e davet edilip ödüllendirilecek kadar ün sahibidir.

Çarşı, şehrin eğlence mekânları için de hizmet alanıdır. Yazarın dayısı Beyler Küçükali, 1950’de Trabzon’da iki, Rize’de bir sinema varken belediye binasının alt katında küçük bir makine ile Sürmene halkına ilk defa film seyrettirmiştir. “Sürmene’de Sinema” (s.16), kasabanın “dışarıya açılan kültür perdesi” olarak aynı yerde kısa süre sonra hizmete girmiş, giderek turneye çıkan toplulukların uğradığı bir ilçe olan Sürmene’de 1960’larda açılan belediye sinemasını yeni özel teşebbüsler takip etmiş, üç sinemalı Sürmene’de tüm ülkede olduğu gibi bu kültür penceresi televizyon etkisiyle 70’li yılların sonunda kapanmış.

“Sürmene Ortaokulu” (s.17-18), yazarın ilkokul diplomasını bir deniz eğlencesi uğruna kaybediş hikayesi yanında zamanın öğretmenlerini isim isim okura anlatır. Okur, öğrencilerin Türkçe derslerinde ağız özelliklerini yazıya aktarmasından Fransızcadan ibaret yabancı dil derslerine, köylerdeki kız öğrencilerin ortaokula devam etmeyişine ve öğrencilerin havalar ısındıkça okuldan kaçtıkları “iskele”ye kadar her ana ortak olur.

Edebî bir tür olan destanların görece modern zamanlarda değişen biçimi 1950-1960’lı yıllarda farklı bir boyut kazanmıştı. Gezgin destancılık adıyla anılan bu uygulamada önemli ulusal ve yerel olayların manzum metinlerle anlatılması, “destan” adı ile tek yaprak halinde basılan bu metinlerin gezici destancılar tarafından özellikle pazar yerlerinde belli bir makamla okunması, sonra çoğaltılmış metinlerin halka satılması söz konusu idi.⁶ 1960 yazında Sürmene’de yaşanan afet üzerine Anarış Muhtarı Süleyman Feyzioğlu’nun yazdığı destan da kitapta değerli bir hatıra olarak yer alır (s. 21-24).

“Bizim Köyde Yaşantı” (25-52), insan hikâyeleri ile iç içe gelenek görenek, yaşam alanları, inanma ve uygulamaları aktaran bir bölümdür. Yazarın köyü Zavlı, Sürmene’ye çok yakın bir mevkidedir, köy erkekleri kasabaya yürüyerek gider ve yürüyerek dönermiş. 1960’larda köye otomobilin gelmesi ile giderek modernleşen hayat, köylerin ıssız kalmasına yol açmıştır. Yazar, hüznü veren bu durumu, “Köyde insanlarla birlikte yaşayan, arada bir birilerine görünen cinler, periler, hortlaklar, yaban adamları “siz yoksanız biz de yokuz” dediler, onlar da gittiler. Bütün bu gidenlerle örflerimiz, adetlerimiz bir daha geri gelmemek üzere birer birer yok oldu” sitemini Karadeniz insanına mahsus üslubu ile dile getirir. Okuru her şeye rağmen tebessüm ettirir.

Bu bölümde kadınlar, kadınlar için başka bir anlamı olan düğünler, köyde geçen ramazanlar; köyün okulu, evleri; yayla yolculukları ve yayla hayatı anlatılır. Bu anlatıların her birinde canlı insan hikâyeleri, karakter analizleri ve hepsini kuşatan söz dağarcığına ait yerel kelime ve söyleyişlerle karşılaşmak

⁶ Ayrıntı için bk. Çağdaş Yusuf Akbulut, “‘Gezginci Destancılık’ Mesleği Ekseninde Tür ve Metin İlişkisinin Problemleri Üzerine”, *Millî Folklor*, Yıl: 24, S: 96, 2012, s. 51-57.

mümkündür. Şifacı kadınların bir örneği olarak “Terzi İbrahim’in hanımı Menşure Küçükali”den nakledilen tedavi usulleri; doğum, sünnet uygulamaları da yaşantı parçaları olarak anılarla bu bölümde yer alır. Ardından çocuk oyunları: “ceviz oyunu, gopçe oyunu, el üstünde kimin eli, ifteri oyunu, çelik oyunu, yakar top, foduk oyunu, lot taşı, dikme çelik oyunu, birdir bir, tahta araba sürmek, çakı oyunu”. Bir neslin hatıralarını canlandıracak bu isimler, bilgisayar başında hayal dünyasında vakit geçiren çocukların ebeveynlerine birer uyarı gibi kitapta yerini alır.

Kitaba adını veren ancak aslında buraya gelinceye kadar da okurun Sürmene ve Zavli’den epeyce insan tanıdığı asıl birinci bölüm başlar: “Bizim Köyün İnsanı” (53-88). Yazarın rahmetli olanlara geçmiş zaman kipi, sağ olanlara da çoğu zaman şimdiki ve geniş zaman kipi ile âdeta hitap ederek yazdığı bu bölüm, Trabzon’un insan tipinden örneklerle doludur.

Köyün insanları, yerel tanınırlıkları ile çoğunlukla lakapları ile anılır: Hurşit Ağanın Bahattin, Terzi İbrahim, Hacı Mikdat, Kara Halit’in Aydın, Dursun Ali (Alaybey’in), Selahattin Abi (Hurşit Ağa’nın), Tekin Küçükali, Demirci Mustafa, Esed, Meyveş’n Hakkı, Beyler Dayı’nın Ahmet, Ömer Dayı’nın Halit, Şilep (veya tepur) Aydın, Helim Ağa’nın Ömer, Köksal usta, Cafer Sekban Enişte,(Konağın Tahtaları), Kasap Hayati ve Kasap Muzaffer, Sırt’ın Ayşe Hanım Abla, Engin Küçükali, Hashatun Abla, Ömer Dayı’nın Enbiya, Nazmiye (Namiye),Turgut.

Yazar, anıları ve karakter özellikleri ile tanıttığı isimlere her yazının sonunda dua, temenni sözleri ile seslenmeyi ihmal etmez. Okur, sıklıkla gülümseyerek, bazen hüznlenerek şiirsel bir anlatımla davranışları ve yaşadıkları dile getirilen her insanı tanıyormuş hissine kapılabilir. Küçükali’nin anlattıkları, Nazım Hikmet’in Kuva-yı Milliye Destanı’nda “Dümende ve başaltlarında”ki “insanlar”dır:

“Bunlar
Uzun eğri burunlu
Ve konuşmayı şehvetle seven insanlardı ki
Sırtı lacivert hamsilerin
Ve mısır ekmeğinin zaferi için
Hiç kimseden hiçbir şey beklemeksizin
Bir şarkı söyler gibi ölebilirdiler.”

Konuşmayı şehvetle seven bu insanlar Karadeniz insanıdır. Karadeniz denilince Trabzon, Trabzon denilince de Temel ve onun etrafında anlatılan fıkralar hatıra gelir. Trabzonlular bu isimle bir tip tanımasa da bu tipi iyi tanır. Başlangıçta dinleyeni güldüren, tatlı tatlı tebessüm ettiren Temel ile bütünleşen nükteler, her durumda bir çıkış yolu bulmayı başaran gülen bir yüz ortaya çıkartır. Bu yüz, biraz daha irdelendiğinde değişimin, uyumun, vefa ve hayata tutunma çabasının ileri aşamalarını simgeler. Kemal Küçükali, “Bizim Köyden Fıkralar” başlığı altında köyde yaşanmış kısa anekdotlara yer verir. Bir kısmı kendisinin de şahit ya da kahramanlarından olduğu bu fıkralar yanında hastaları

ile diyaloglarından örnekler de dikkat çekicidir. Bunların içinde manevi tedavi usulleri tatbik eden Boğalalı Hoca'nın sitemi manidardır: “*Doktor bey, ben sana hasta gönderiyorum, sen bana niçin hasta göndermiyorsun?*”

Kitabın ikinci bölümü olarak nitelenebilecek “Bizim Köyün Lisanı”(s.90-478) aslında baştan itibaren metinlerin sunduğu söz varlığını da açıklayıcı, ancak yöreye dair farklı çözümlenmelere imkân verecek bir sözlük durumundadır. Yazar, kendi içinde bir tasnif yapmadan ve alfabetik olarak verdiği bu söz varlığında mümkün olduğu kadar ölçünlü dilde olmayan kelimelere yer vermemeye çalıştığını da ifade etmiştir. Girişte ağırlıklı olarak söz varlığını öne çıkaran bir takdimi olan yazar, dil içi bir konuşucu olarak 10 yıllık bir sürecin ardından yayına dönüştürdüğü derlemelerinin 5000 civarında sözden oluştuğunu, zaman zaman bazılarının anlamlandırılmasında kaynaklara başvurmak durumunda kaldığını da dile getirmiştir.

Yazar, Zavli Köyü ve bağlı olduğu Sürmene ilçesinde kullanılan bu söz varlığını yöre ağzını yansıtacak şekilde yazıya aktarırken uzun ünlüler dışında transkripsiyon işaretlerine başvurmamış ancak her madde için tanık göstermiştir: “Kendini her yere atmak” gibi bir deyim için “kendini ilgilendirmeyen işlere karışmak” anlamını verdikten sonra “Gendini her yere atar, sanki oğa galmiş, eltimlan beni barışdurmak”⁷ şeklinde örnek vermiştir.

Söz varlığında kelimeler yanında deyimler, atasözleri, dua ve beddualar, kalıplaşmış kelimeler yer almakta; bunların bir kısmı yöreye özgü iken bir kısmı da ölçünlü dilden ses, yapı veya anlam özelliği bakımından ayrılan sözlerden oluşmaktadır.

Kitap derlemelerde verilen örneklerde yer alan kelimelerin yerel söylenişlerinin ölçünlü dildeki karşılıkları ve ardından gelen bir kaynakça ile sona ermektedir.

“Bizim Köyün İnsanı ve Lisanı” adlı bu kitap, insan ile lisan arasındaki var etme ilişkisini ortaya koyması bakımından yazılış amacını aşan bir katkı sunmaktadır. Dilin kültürü üreten ve aktaran bir araç olmasının yanında insanı var etme ve anlatma, insanın dünya görüşünü ve yaşama algısını belirleme özelliği de bu kitabın satırları arasından kendini göstermektedir.

Öncelikle Dr. Kemal Küçükali, doğup büyüdüğü mekânın ürettiği kültürü yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarabilmek amacıyla gösterdiği bu çaba dolayısı ile tebrik edilmelidir. Zamanın mekânı ve insanı aşan, onu değiştiren ve dönüştüren etkisine “insan ve lisan” üzerinden bir direniş, değerlere sahip çıkmanın önemine işaret etmesi bakımından da kayda değerdir. Avni Aksoy’un tanımlaması ile “ilham veren” bu durum, değişerek devam eden kültürün bir dönüm noktasında kayıt altına alınması gerekliliğine de vurgu taşır. Lewis Mumford, “Kent, bir topluluğun kültürünün ve erkinin yoğunlaştığı yer, zamanın bir ürünü, birikimidir” demektedir.⁸ Zaman değiştikçe kültürün değişimi kaçınılmazdır; ancak kültür de ancak kökleri ile ilişkisi sürdüğü oranda kalıcı bir

⁷ Kendisini ilgilendirmeyen her işe karışıyor, beni eltimle barıştırmak onun işi değil.”

⁸ Aktaran: Ruşen Keleş, “Kent ve Kültür Üzerine”, *Mülkiye*, C: XXIX, S: 246, 2005, s. 9-18.

birikime dönüşebilir. Bu birikimin üreticileri olan insanların hatıralardan hafızalara taşınması ise her vatanseverin borcudur. Nitekim vatanseverlik de "...doğduğu yeri, evini, köyünü, müstakil devlet sınırları içinde memleketini sevmektir." Dr. Kemal Küçükali, bir vatansever olarak hafızası olduğu zamanı insan hikayeleri ve onların dili ile kayıt altına almakla gelecek kuşaklar için bir vesika, bugünün insanına da hatıralarını tazeleyecek bir kaynak sunmuştur.

KAYNAKLAR

1. Kitap ve Makaleler

AKBULUT, Çağdaş Yusuf, “‘Gezginci Destancılık’ Mesleği Ekseninde Tür ve Metin İlişkisinin Problemleri Üzerine”, *Millî Folklor*, Yıl: 24, S: 96, 2012, ss. 51-57.

BİLGİN, Mehmet, *Sürmene*, Sürmene Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 1990.

CANDAR, Avni, *30 Ağustos*, Ulusal Matbaa, Ankara 1940.

KELEŞ, Ruşen, “Kent ve Kültür Üzerine”, *Mülkiye*, C: XXIX, S: 246, 2005, s. 9-18.

TEKİN, Murat, “Dünya Tarihi’nde İlk Şehir ve Şehir Devletinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C: XII, S: 2, 2017, ss. 17-30.

2. İnternet Kaynağı

https://www.nufusu.com/ilce/surmene_trabzon-nufusu [31.03.2021].